

Христина ХАРЧУК

ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛЬСЬКИХ ІСТОРИКО-МЕМОРІАЛЬНИХ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ І ТОВАРИСТВ У ЛЬВОВІ У ХІХ – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

Польські громадські організації і товариства, які займалися сприянням створення історико-культурних військових цвинтарів та меморіалів у Львові, а також опікувалися могилами учасників повстання 1830–1831 рр. та 1863–1864 рр., полеглих вояків у Першій світовій війні та визвольній війні 1914–1920 рр., зробили вагомий внесок в увіковічнення національної пам’яті полеглих героїв. У ХІХ – першій половині ХХ ст. у Східній Галичині діяло багато таких товариств: Товариство взаємної допомоги учасників польського повстання 1863–1864 рр. (*Towarzystwo wzajemnej pomocy uczestników powstania polskiego z roku 1863–1864 we Lwowie*), “Охорона могил польських героїв” (“*Straż Mogił Polskich Bogaterów*”), Товариство Польського Жалобного хреста (*Towarzystwo Polskiego Żałobnego Krzyża*), Польське товариство опіки над могилами героїв (*Polskie Towarzystwo Opieki nad Grobami Bogaterów*) та інші харитативні організації.

Після поразки січневого повстання 1863–1864 рр. у Львові перебувало чимало його учасників, яким вдалося емігрувати за межі Росії. Польська громадськість Львова створила ряд організацій, які опікувалися цими ветеранами. Першою такою громадською організацією у Львові було Товариство народної опіки (*Towarzystwo opieki narodowej*), створене для допомоги учасникам січневого повстання, які поверталися із сибірського заслання. Товариство заснували 1868 р. під керівництвом Альфреда Млоцького (*Alfred Młocki*)¹. У 1871 р. під головуванням Валеріана Подлевського (*Walerian Podlewski*) організовано Комітет для допомоги убогим повстанцям 1863–1864 рр. (*Komitet dla pomocy wszystkich ubogich powstanców z roku 1863/1864*), а згодом і для ветеранів листопадового повстання 1830–1831 рр.². У 1887 р. був розпущений австрійським урядом, однак вже у 1888 р. відновив свою діяльність як Товариство взаємної допомоги учасників польського повстання 1863–1864 рр.³. Товариство мало філії у деяких повітах Галичини, а у великих містах – делегатури. Головами товариства були: Юзеф Яновський (*Józef Janowski*),

¹ *Wiczkowski J.* Lwów, jego rozwój i stan kulturalny oraz przewodnik po mieście / *J. Wiczkowski.* – Lwów, 1907. – S. 377.

² *Ibidem.* – S. 377.

³ *Ibidem.* – S. 377; Товариство взаємної допомоги учасників польського повстання 1863–1864 рр., м. Львів, 1863–1939 рр. // ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 195. – Оп. 1. – Спр. 125. – Арк. 1–25; *Raichman Fr. S.* Ilustrowany skorowidz stołecznego m. Lwowa z okazji wystawy krajowej roku 1894 / *Fr. S. Raichman.* – Lwów, 1894. – S. 85.

Адам Сапіга (Adam Sapieha), Антоні Хамець (Antoni Chamiec), Юзеф Менцінський (Józef Mięciński) і Леонард Висневський (Leonard Wiśniewski).

Головою товариства, а також одним із його співзасновників був відомий польський громадський діяч Войцех Бехонський (Wojciech Biechoński), який у 1874 р. переїхав до Львова, де став членом міської ради, головою союзного банку та Союзу заробітчанських і господарських товариств. Садиба львівського відділення Товариства взаємної допомоги учасників польського повстання 1863–1864 рр. містилася на вул. Пекарській, 20. Мета товариства – моральна та матеріальна підтримка учасників січневого повстання 1863–1864 рр., надання лікарської допомоги, організація похоронів, а також піклування про вдів і сиріт учасників повстання. Товариство ініціювало також закладання військових цвинтарів та опікувалося ними. Капітал товариства формувався із членських внесків, пожертв, надходжень від організації різноманітних заходів. Із джерел відомо, що у 1906 р. у товаристві було 437 членів, основні доходи становили 24 240 корон, додаткові – 27 240. Після Першої світової війни польська влада надала товариству фінансову допомогу. У 1935 р. товариство припинило свою діяльність, зважаючи на смерть всіх членів повстання та їхніх удів*.

За ініціативою Товариства взаємної допомоги учасників польського повстання 1863–1864 рр. та згідно з постановою міської ради під керуванням президента Львова Міхала Гноїнського (Michał Gnoiński) у 1880 р. до свякування 50-ї річниці листопадової революції 1830 р. на Личаківському цвинтарі у Львові постав великий цвинтар для учасників листопадового повстання 1830–1831 рр. Грунт спеціально призначений для цього цвинтаря подарувала міська рада⁴. Тоді ж на полі № 71 Личаківського цвинтаря виділено ділянку площею 5 арів⁵. То був єдиний у тодішній Польщі спеціально створений цвинтар для ветеранів листопадового повстання. Скромні могили повстанців із залізними хрестами та білими таблицями називали “Залізною компанією” (“Żelazna Kompania”). Згодом цвинтар перебував під опікою польського товариства опіки над могилами героїв⁶.

Наприкінці 1890-х років Товариство взаємної допомоги учасникам польського повстання 1863–1864 рр. у Львові домоглося від міської ради дозволу на виділення окремого поля на Личаківському цвинтарі для поховань інсургентів⁷. У 1922 р. міським відділом будівництва затверджено план цвинтаря⁸. Тоді було запроектовано кам’яні надгробки і дерев’яні хрести, територію цвинтаря планували обнести муром із бетонними

* Цвинтарями полеглих вояків листопадового та січневого повстання до 1939 р. опікувалося польське Товариство опіки над могилами героїв.

⁴ *Medyński A.* Plustrowany przewodnik po cmentarzu Łyczakowskim / A. Medyński. – Lwów, 1937. – S. 20.

⁵ *Białynia-Chołoddecki J.* Żelazna Kompania / J. Białynia-Chołoddecki // *Kronika Powszechna*. – Lwów, 1913. – № 48. – S. 795.

⁶ *Baczyńska M.* Przewodnik po cmentarzach lwowskich Łyczakowskim i Janowskim / M. Baczyńska. – Lwów, 1937. – S. 14.

⁷ *Kurier Lwowski*. – Lwów. – 22. III. 1888.

⁸ Плани та креслення надгробних пам’ятників, гробівців та каплиць на Личаківському кладовищі // Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. 2. – Оп. 4. – Спр. 1266. – Арк. 24.

стовпцями. У 1927 р. вирішили встановити металеві хрести на могилах повстанців. Цвинтар є найбільшим спільним похованням польських повстанців з 1863–1864 рр.

Після закінчення Першої світової війни, згідно з умовами Сен-Жерменського мирного договору, підписаного у Парижі 10 вересня 1919 р., за статтею 171-ю, всі примирені держави, в тому числі й Польща, до якої від 1919 р. входила Східна Галичина, зобов'язалися охороняти і впорядковувати могили вояків, які полягли у цій війні. Стосувалося це й польського уряду, а влада була зобов'язана опікуватися розсіяними по усій II Речі Посполитій могилами польських жовнірів та вояків інших національностей. Спеціальна комісія, яка опікувалася цвинтарями, вирішувала різноманітні питання щодо конкретних поховань. Окрім урядових інституцій, різні харитативні товариства опікувалися могилами, прагнучи увіковічнити пам'ять про загиблих вояків.

Влітку 1919 р. у Львові з ініціативи Марії Цішкової (Maria Ciszkowa), дружини лікаря та матері полеглого в українсько-польській війні сина, створено товариство “Охорона могил польських героїв” (“Straż Mogił Polskich Bohaterów”)⁹. Товариство заснували Юлія Йоркаш (Julia Jorkaschowa) і ксьондз-капелан Юзеф Панась (ks. kapelan Józef Panaś). У 1919 р. Ю. Панась написав статут і офіційно зареєстрував новостворене Товариство Охорони могил польських героїв¹⁰. Спочатку товариством керувала Казимира Нойман (Kazimierza Nojmanowa), дружина президента Львова Юзефа Ноймана (Józef Nojman), а згодом Ванда Мазановська (Wanda Mazanowska)¹¹. Засідання товариства відбувалися у львівській ратуші, а канцелярія містилася у помешканні Ванди Мазановської, завдяки чому товариство економило свої щорічні видатки на комунальні послуги. У 1919 р. члени товариства займалися облаштуванням польського військового меморіалу на Личаківському цвинтарі, який згодом отримав назву “Цвинтар Оборонців Львова” (“Cmentarz Obrońców Lwowa”) або “Цвинтар Орлят” (“Cmentarz Orląt”). Завдяки діяльності товариства на Личаківському цвинтарі постав за проектом студента архітектури, асистента Львівської політехніки Рудольфа Індруха (Rudolf Indruch) меморіал. До композиції входили: каплиця Орлят у формі ротонди, розташована на пагорбі, внизу – пов'язані з нею сходами катакомби та пам'ятник Слави у формі тріумфальної арки та дванадцяти колон доричного ордера, розміщених півколом. Проект меморіалу потребував значних капіталовкладень. Попередній кошторис на будівництво лише пам'ятника Слави – 250 тис. злотих. Фінансову допомогу надавали банки, Міністерство публічних робіт та Міністерство війни Польщі та інші інституції. Міський уряд Львова під керівництвом президента Юзефа Ноймана, наприклад, виділив на зведення меморіалу значні суми. Зокрема, купив одну колону пам'ятника Слави за 7 тис. злотих, на якій зроблено фундаційний напис “Місто Львів”. За другу колону заплатило місто Познань, третю фінансував “Народний союз поляків в Америці”

⁹ *Szczerbańska E.* Cmentarz Obrońców Lwowa i działalność Towarzystwa Straży Mogił Polskich Bohaterów / *E. Szczerbańska.* – Lwów, 1934. – S. 6; *Medyński A.* Ilustrowany przewodnik po cmentarzu Łyczakowskim / *Aleksander Medyński.* – Lwów, 1937. – S. 35.

¹⁰ *Szczerbańska E.* Cmentarz Obrońców Lwowa i działalność Towarzystwa Straży Mogił Polskich Bohaterów / *E. Szczerbańska.* – Lwów, 1934. – S. 6.

¹¹ *Medyński A.* Ilustrowany przewodnik po cmentarzu Łyczakowskim / *A. Medyński.* – Lwów, 1937. – S. 35.

(“Związek Narodowy Polaków w Ameryce”), четверту – товариство львівських міщан – “Стрільниця” (Towarzystwo Mieszczan Lwowskich – Strzelnica). Однак грошей на спорудження меморіалу бракувало. Товариство організувало збір коштів 1 і 2 листопада, влаштувало лотереї та підвечірки, театральні вистави, продавало навіть тютюн на Східних торгах у Стрийському парку. Значні суми виручено від продажу двох видань: “W obronie Lwowa i Kresów Wschodnich, polegli od 1.XI.1918 do 30.VI.1919” (“В обороні Львова і Східних Кресів, загиблі від 1.XI.1918 до 30.VI.1919”) і “Semper Fidelis”¹². У першому виданні книги зібрано багату колекцію фотографій полеглих з короткими біографіями та статтями єпископа Владислава Бандурського (Władysław Bandurski), бригадира Чеслава Мончинського (Czesław Mączyński), Юзефа Біяліни-Холодецького (Józef Białynia Chołodecki), Адама Нехая (Adam Niechaj), Ванди Мазановської, Людвіки Бялоскурської (Ludwika Białoskurska). У другому ґрунтовному виданні вміщено приблизно 700 фотографій, пов’язаних із боротьбою поляків за Львів у 1918–1919 рр. Обидві книги видала власним коштом голова товариства Ванда Мазановська. Книги закупили львівські школи, а також школи у Польщі, чимало примірників закупили польські емігранти із США. З продажу цих книг товариство отримало 70 000 злотих.

Польське товариство опіки над могилами героїв (Polskie Towarzystwo Opieki nad Grobami Bohaterów) було однією із найбільш дієвих та впливових організацій міжвоєнного періоду 1920–1930-х років, створене згідно з постановою Міністерства внутрішніх справ II Речі Посполитої від 24 червня 1925 р. та вписане до реєстру спілок та союзів. Товариство організоване на підставі статуту, прийнятого на загальних зборах, які відбулися 29 травня 1925 р.¹³ Товариство засноване на базі напівдержавної інституції – Товариства польського жалобного хреста (Towarzystwo Polskiego Żałobnego Krzyża) згідно з 225 і 226-ю статтями Версальського трактату стосовно воєнних поховань та місцевих постанов, воно зосереджувало свою увагу на впорядкуванні могил польських вояків, які полягли у Першій світовій, польсько-українській та польсько-більшовицькій війнах, тобто у 1914–1920-х роках¹⁴. Товариство мало на меті поширювати культ могил польських героїв та охороняти могили вояків інших національностей, похованих на території Речі Посполитої. Головою цього товариства, воєводський відділ якого містився у Львові, був Мар’ян Вебер (Marian Weber), його заступником – Юзеф Біяліня-Холодецький¹⁵. До складу відділу входили також відомі активістки – Казимира Нойман та Ванда Мазановська, генерал польського війська Завістовський Леон (Zawistowski Leon), редактор Стефан Райський (Stefan Rajski)¹⁶. Львівське товариство опіки над могилами героїв було одним із перших на західноукраїнських землях, його діяльність поширювалася також на територію Тернопільського та Станіславівського воєводства. Львівський воєводський та міський відділи товариства,

¹² *Szczerbańska E.* Cmentarz Obrońców Lwowa i działalność Towarzystwa Straży Mogił Polskich Bohaterów / E. Szczerbańska. – Lwów, 1934. – S. 8–10.

¹³ Статут “Польського товариства опіки над могилами героїв” у Варшаві // ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 865 (Товариство опіки над військовими могилами, м. Львів, 1927–1939 рр.). – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 7.

¹⁴ Там само. – Арк. 7.

¹⁵ *Polskie Towarzystwo Opieki nad Grobami Bohaterów* // *Głos Polski*. – Lwów, 1927. – № 2. – S. 4.

¹⁶ *Ibidem*. – S. 4.

як і всі інші воєводські та гмінні відділення, підпорядковувалися центральному осередку, який містився у Варшаві.

У 1926 р. львівське відділення Товариства опіки над могилами героїв перебалося з будинку воєводства до приміщення Малопольської громадської охорони (Małopolskiej Straży Obywatelskiej) на вул. Галицькій, 20. Протягом 1927 р. опрацьовано та видруковано регламент та інструкцію для створення повітових та гмінних структур товариства, а також інструкцію для акції збору коштів, при тому впроваджено річну квоту – 60 грошів із мешканців сільських гмін, товариств та зібрань. Пропагуючи свою діяльність товариство видало ряд відозв і статей, які опрацьовував редактор Стефан Райський та заступник голови Юзеф Біаліня-Холодецький. Останній, зокрема, видав брошури: “Воєнний посів Ангела Смерті” (“Wojenny posiew Anioła śmierci”), “Культ пам’яті полеглих” (“Kult pamięci poległych”), “Геройська діяльність в обороні Львова” (“Bohaterska dziatwa w obronie Lwowa”), а також був автором інших публікацій, вміщених у виданій Товариством пам’ятної книзі та часописах¹⁷.

Окрім пропагандистської діяльності, протягом 1925–1927 рр., Товариство опіки над могилами героїв у співпраці з іншими громадськими організаціями і товариствами займалося впорядкуванням цвинтарів. Урочистою подією, яку організувало 21 березня 1926 р. товариство разом із Малопольською громадською охороною, була ексгумація та перенесення 155 вояків на цвинтар “Оборонців Львова”¹⁸. Подібну маніфестацію організували ці ж організації 20 лютого 1927 р. під час перенесення останків легіонерів II Залізної бригади, які полягли у битві з австрійськими військами під Раранчою. 2 вересня 1926 р. Мар’ян Вебер брав участь у відкритті пам’ятника 90 полеглим польським жовнірам, замордованих більшовиками у 1920 р. в Лопатині. У 1926–1927 рр. товариство закупило 450 бетонних хрестів для військових могил на Янівському цвинтарі. На австрійському військовому цвинтарі з Першої світової війни (біля Личаківського цвинтаря) відремонтовано вхідну браму, огороження і поставлено 3500 нових бетонних хрестів¹⁹. Тоді ж було відновлено ряд військових цвинтарів на території Львівського воєводства. Діяльність польського товариства високо оцінено не лише у центральному осередку у Варшаві, вдячність висловив також генерал дивізії польського війська Ян Тульє (Jan Thulie) та австрійський “Чорний хрест”.

Товариство опіки над могилами героїв діяло на підставі постанови від 28 березня 1933 р. про військові могили і військові цвинтарі, укладеної згідно із 44 статтею конституції II Речі Посполитої, яка була видрукувана 30 травня 1933 р. у Щоденнику постанов II Речі Посполитої (Dziennik ustaw Rzeczypospolitej Polskiej)²⁰. Згідно з

¹⁷ Ibidem. – S. 4.

¹⁸ Ibidem. – S. 6.

¹⁹ Polskie Towarzystwo Opieki nad Grobami Bohaterów // Głos Polski. – Lwów, 1927. – № 2. – S. 5.

²⁰ Dziennik ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – Warszawa, 1933. – 30 maja. – № 39. – S. 749–751; Статут “Польського товариства опіки над могилами героїв” у Варшаві // ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 865 (Товариство опіки над військовими могилами, м. Львів, 1927–1939 рр.). – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк 1–18.

першою статтею цієї постанови військовими похованнями були: 1) могили полеглих вояків за незалежність і цілісність Польської держави; 2) могили вояків, полеглих або померлих під час воєнних дій, не зважаючи на національну приналежність; 3) могили сестер милосердя і всіх осіб, які виконували доручені їм завдання при будь-якій військовій формації; полегли або померлі особи під час воєнних дій; 4) могили військовополонених та інтернованих осіб; 5) могили російських солдатів з 1915 р. При цьому зазначалося, що родинні могили, в яких були поховані особи, зазначені у першій статті постанови, не є військовими похованнями. Військовими цвинтарями вважали поховання осіб, вказаних у першій статті постанови. Згідно з другою статтею постанови військові могили, не зважаючи на національну і конфесійну приналежність осіб, які в них поховані, мають бути доглянутими і впорядкованими. У третій статті зазначено, що ґрунтові ділянки, на яких є могили та військові цвинтарі, а також ті ділянки, які потрібні для закладення нових військових цвинтарів, за винятком ґрунтів конфесійних та міських громадських цвинтарів, є власністю Польської держави. Згідно з четвертою статтею влада мала право виконати ексгумацію останків із військової могили і перенести їх до іншої могили. П'ята стаття забороняла проводити земляні роботи, встановлювати пам'ятники та ін. споруди на військових цвинтарях без дозволу на то владних структур. Згода влади потрібна була також на фотографування та виконання ситуаційних планів військових цвинтарів та військових могил, які містилися поза теренами конфесійних цвинтарів та міських громадських цвинтарів. При тому влада могла при відповідній аргументації родині або іншим особам дозволити ексгумацію і перенесення останків на інше місце або навіть за межі II Речі Посполитої, а також на перенесення останків з іншої країни. У дев'ятій статті зазначено, що за порушення статті другої, четвертої і п'ятої або також за невідповідну поведінку на цвинтарі встановлена кара до шести тижнів арешту та п'ятсот злотих штрафу або одне з тих покарань.

Основна ціль товариства – поширення у суспільстві культу могил польських героїв, а також належної пошани до могил полеглих вояків інших національностей, похованих на території Речі Посполитої. Товариство опікувалося всіма військовими могилами у Польщі, а також дбало про могили польських жовнірів за межами батьківщини. Згідно з статутом товариство мало допомагати польському уряду у справах, які стосувалися військових. Воно матеріально допомагало також родинам полеглих і померлих під час війни польським жовнірам, зокрема це стосувалося витрат при ексгумації, перевезенні останків та пошуку загиблих; а також для підтвердження долі полеглих. Товариство допомагало родинам загиблих вояків, зокрема й іноземцям, знайти та відвідати могили своїх рідних.

26 січня 1934 р. товариство очолила Ванда Мазановська²¹. До гонорових членів товариства належали: покійний архієпископ Юзеф Більчевський (Józef Bilczewski), архієпископ Болеслав Твардовський (Bolesław Twardowski), Корнель Макушинський (Kornel Makuszyński) (із Варшави), Ванда Мазановська, покійний Юзеф Нойман, полковник Тадеуш Петражинський (Tadeusz Petrażyński) (із Варшави) та Зигмунт Висневський (Zygmund Wiśniewski) (із Чикаго).

²¹ *Szczerbańska E. Cmentarz Obrońców Lwowa i działalność Towarzystwa Straży Mogił Polskich Bohaterów / E. Szczerbańska. – Lwów, 1934. – S. 34.*

У 1936 р. з ініціативи Товариства опіки над могилами героїв на Янівському цвинтарі у Львові на 37 полі постав польський військовий меморіал для вшанування учасників українсько-польської війни (понад 600 похованих жовнірів)²². У 1938 р. завдяки діяльності товариства забетоновано 36 могил, відновлено залізні хрести, встановлено пам'ятник із базальтових плит у пам'ять про 27 невідомих польських жовнірів та засаджено схил військового цвинтаря вербами²³. Тоді ж оголошено конкурс на проект пам'ятника на центральній осі меморіалу. У конкурсі взяли участь студенти із політехнік Львова, Варшави та Гданська. Найкращим визнали проект Станіслава Каллера (Stanisław Kaller) і Тадеуша Врецьонки (Tadeusz Wrecionka)²⁴. Зведення пам'ятника (семиметровий хрест із граніту на фоні стіни з пісковіку) завершилося у липні 1939 р. У нижній частині пам'ятника підпори утворювали своєрідний вівтар для квітів та вінків, який спереду був оздоблений плитами з пісковіку. Долівку перед пам'ятником викладено кам'яними плитами. У мурі за пам'ятником помістили пам'ятну плиту з написом: “Геройським жовнірам з усіх районів Польщі, які полягли або померли від ран в обороні Львова і Східних Кресів у роках 1918–1920, спорудило цей пам'ятник слави польське Товариство опіки над могилами героїв у липні 1939 року”. Ця пам'ятна плита і напис на ній збереглися до наших днів.

У 1918–1920 рр. перед тим, як постав польський військовий меморіал на 37 полі Янівського цвинтаря, тут хоронили полеглих на фронті поляків та українців (серед них 99 невідомих вояків)²⁵, цивільних жертв українсько-польської війни (спільна могила 9-ти осіб з листопада 1918 р.)²⁶, а також італійських та австрійських вояків – перші жертви Першої світової війни (8 могил поодиноких та 12 спільних, перенесені з 28-го поля у серпні – вересні 1914 р.)²⁷. Спочатку після українсько-польської війни сюди звозили тіла ексгумованих із різних полів битв Галичини, а також тих вояків, які померли у Львові.

Польські громадські організації й товариства XIX – першої половини XX ст., які займалися заснуванням військових цвинтарів та впорядкуванням поховань полеглих вояків польських повстань 1831–1832 та 1863–1864 років, Першої світової війни та визвольних воєн 1914–1920-х років, активно діяли у Львові, заклавши військові меморіали воякам листопадового та січневого постання та “Цвинтаря Орлят” на Личаківському кладовищі, а також військовий меморіал з метою вшанування полеглих під час українсько-польської війни на 37 полі Янівського цвинтаря. Згадані польські громадські організації і товариства, пропагуючи та вшановуючи пам'ять загиблих героїв, внесли вагомий вклад у формування національної свідомості поляків.

²² *Baczyńska M.* Przewodnik po cmentarzach lwowskich Łyczakowskim i Janowskim / *M. Baczyńska.* – Lwów, 1937. – S. 25.

²³ *Naleźniak P.* Zapomniane Orłęta / *P. Naleźniak* // *Gazeta Polska: Historia – II Rzeczpospolita.* – 2011. – R. 44. – 2 listopada.

²⁴ *Ibidem.*

²⁵ *Baczyńska M.* Przewodnik po cmentarzach lwowskich Łyczakowskim i Janowskim / *M. Baczyńska.* – Lwów, 1937. – S. 24.

²⁶ *Ibidem.* – S. 24.

²⁷ *Ibidem.* – S. 24.